

CROATICA • Zagreb, XL (2016) 60

Pregledni znanstveni rad

UDK: 811.163.42'38

811.163.42'42

KOLIKO JE DANAS FUNKCIONALNA FUNKCIONALNA STILISTIKA

Anera Ryznar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

anera.ryznar@gmail.com

Rad analizira pretpostavke i polazišta na kojima se razvila hrvatska funkcionalna stilistika te propituje domete i opravdanost postojeće klasifikacije funkcionalnih stilova u kontekstu jezične i diskurzne suvremenosti. Pojam funkcionalnog stila, kako su ga od strukturalizma nadalje shvaćale domaća lingvistika i stilistika (Pranjčić, Silić), sučeljava se s pojmom *diskurza* koji se od dvijestisućitih naovamo javlja u radovima diskurzno orijentiranih stilističara (Kovačević i Badurina, Katnić-Bakaršić). Teorijski i praktični okvir funkcionalne stilistike nadalje se suočava s potencijalom koji u to područje ubrizgavaju različiti kritički pristupi (kritička stilistika, pragmastilistika, feministička stilistika, kritička analiza diskurza) te se propituje u kojem bi smjeru trebalo krenuti p(r)oučavanje stilske kompetencije govornika hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: funkcionalni stil, norma, standard, diskurz, raslojavanje jezika

1. ISHODIŠTA HRVATSKE FUNKCIONALNE STILISTIKE

Za razliku od literarne i lingvističke stilistike, koje se bave lingvističkim raščlanjivanjem odnosno opisom stilema u književnoumjetničkom tekstu, funkcionalna stilistika usmjerena je na proučavanje jezika u svakodnevicu, u društvu i u situacijskom kontekstu. Ona pritom polazi od pretpostavke da je jezik prije svega komunikacijski sustav koji mora moći zadovoljiti sve

čovjekove komunikacijske potrebe. Drugim riječima, jezik je uvjetovan društvenim trenutkom i njegovim kulturnim, prostornim i vremenskim koordinatama, a da bi mogao zadovoljiti potrebe svojih govornika, jezik se raslojava i to se raslojavanje odvija na nekoliko planova: dijakronijskom (vremenskom), gdje se oblikuju varijacije koje obuhvaćaju različite stadije ili povijesna razdoblja nekog jezika; dijatopijskom (prostornom), gdje nastaju varijeteti koji se tiču razlika u prostoru (dijalekti, lokalni i regionalni idiomi); dijastratičkom (socijalnom), pri čemu se oblikuju sociolekti odnosno idiomi pojedinih društvenih skupina i klasa; i na dijafazijskom (funkcionalnom), čime se oblikuju dijafazijski varijeteti ili funkcionalni stilovi (usp. Mićanović 2008). Pri funkcionalnom raslojavanju jezika u obzir se uzima situacijski kontekst koji uključuje sudionike komunikacije (pošiljatelja i primatelja, sa svim čimbenicima koji utječu na njihov jezični identitet), ali i medij (govor, pismo, multimediju), temu, socijalni kontekst itd. Drugim riječima, funkcionalna stilistika u prvi plan stavlja pragmatičku ili uporabnu vrijednost jezičnog sustava i ideju da jezik mora prije svega biti funkcionalan instrument komunikacije u određenom društvu.

No dok se hrvatska literarna stilistika oblikovala pod snažnim utjecajem utjecajem njemačke i francuske stilističke škole, metodološko ishodište domaće funkcionalne stilistike učenja su lingvista Moskovskog i Praškog lingvističkog kruga. Sovjetski strukturalisti Moskovskoga kruga (Jakubinski, Jakobson, Vinogradov) nisu kao desosirovci, njihovi zapadnoeuropski kolege, jezik promatrali isključivo kao zatvorenu, autonomnu strukturu, već su u obzir uzeli i izvanjezične odnosno sociološke čimbenike koji utječu na njegovo raslojavanje. Oni su pritom odijelili strogo lingvističke od sociolingvističkih disciplina i pokušali definirati pripada li kategorija funkcionalnog stila jeziku ili govoru. Njihovi su radovi bili poticaj praškim lingvistima, osobito Bohuslavu Havráneku, koji je krajem dvadesetih i tijekom tridesetih godina 20. stoljeća definirao predmet proučavanja funkcionalne stilistike. Po Havráneku (2015), taj predmet je književni (standardni) jezik koji se nikad ne pojavljuje u čistom obliku, kao kakav apstraktan, homogen sustav, nego se uvijek ostvaruje u konkretnom društvenom kontekstu kao određeni funkcionalni stil (razgovorni, poslovni, znanstveni ili poetski).

Za razvoj funkcionalne stilistike u češkoj, poljskoj pa i južnoslavenskim filologijama ključni su poticaj dale *Teze Praškog lingvističkog kružoka* (1929) koje je u hrvatsku filologiju uveo Krunoslav Pranjić. On je u knjizi *Jezik i književno djelo* (1968) opisao raslojavanje hrvatskoga književnog jezika na šest osnovnih funkcionalnih stilova: razgovorni, znanstveni

(naučni), administrativni, književnoumjetnički, publicistički i naučno-popularni. Iako Pranjić ne ulazi u detaljnu razradu svakog pojedinog stila, on ipak primjećuje da “stilovi nisu baš čiste kategorije”, nego su relativni i prepliću se ovisno o izvanjezičnim prilikama što zapravo znači da ni njihov opis i klasifikacija ne mogu biti statični i zatvoreni. Osim toga Pranjić (1968: 22) piše ovako: “Funkcionalni stilovi klasificirani su iz pedagoških, iz metodičkih razloga: da bi ipak o njima nekog razgovora moglo biti.” Dakle Pranjić drži da funkcionalno klasificiranje stilova osnovnu svrhu ima u pedagoškom i metodičkom obrazovanju govornika – odnosno da je stilove potrebno razvrstati prije svega zato da bi se govornicima moglo na sustavan način posredovati znanje o funkcionalnoj heterogenosti jezika i da bi im se omogućilo da razviju stilističke kompetencije koje su pretpostavka širih socijalnih kompetencija. Osim toga iz Pranjićeve je klasifikacije jasno da on funkcionalne stilove smatra derivatima *standardnoga* jezika i da ih opisuje tako što ih omjerava o njegove norme (konkretno: o gramatičku, leksičku, ortografsku i ortoepsku normu)¹. Ipak, i sam Pranjić kao da naslućuje da se grubo kršenje norme u različitim funkcionalnim stilovima ne može jednako sankcionirati; dakle očito je da nisu svi funkcionalni stilovi u jednakom stupnju “okovani” standardom, odnosno da nemaju svi jednak odnos prema normi. Po stupnju slobode i mogućnosti izbora, primjećuje Pranjić, jezik književnoga djela zauzima najviše mjesto. Za njega nije neobično da se agramatičnosti koje se u njemu javljaju tretiraju kao plodovi pjesničke inventivnosti, odnosno da se taj stil u cijelosti percipira kao individualna, a ne kao kolektivna tvorina. Štoviše, nastavlja Pranjić, kršenje norme u književnoumjetničkom stilu funkcionalno je opravdano umjetničkom logikom samoga djela. Primjerice pri govornoj karakterizaciji likova ili dočaravanju atmosfere književni tekst posve legitimno može posegnuti za dijalektom, žargonom ili drugim supstandardnim idiomima. Već Pranjićeva razmišljanja daju naslutiti da će upravo problematična pozicija književnoumjetničkog stila, odnosno njegova (ne)pripadnost standardnome jeziku biti predmetom interesa hrvatske funkcionalne stilistike u sljedećem razdoblju.

Važan doprinos funkcionalnoj stilistici dao je i Josip Silić koji je u nizu tematskih članaka objavljenih 1990-ih u časopisu “Kolo” ponudio prvu

¹ Po pitanju postojanja stilističke norme Pranjić je jasan – on smatra da je te pojmove nemoguće dovesti u vezu. Ovako piše Pranjić (1968: 31): “Ako smo prihvatili definiciju da je stil izbor izražajnih sredstava, onda norme stilističke ne može biti. Izbor je sloboda. Kad je propisan, kad je normiran – onda nit’ je izbor niti sloboda.”

lingvistički utemeljenu klasifikaciju funkcionalnih stilova utemeljenu na teorijskom konceptu polifunktionalnosti standardnoga jezika.² Naime prema učenju o funkcionalnom raslojavanju jezika koje su zacrtali praški strukturalisti, polifunktionalnost se definira kao sposobnost jezika da posluži kao sredstvo javne komunikacije u svim područjima čovjekove djelatnosti. To svojstvo Silić pripisuje standardnome jeziku koji se raslojava na pet funkcionalnih stilova: znanstveni, administrativno-poslovni, novinarsko-publicistički, književnoumjetnički i razgovorni. Silićevi radovi posvećeni su opisu osnovnih jezičnih obilježja svakog pojedinog funkcionalnog stila te opisu norma kojima se oni podvrgavaju.

2. KRITIKA POSTOJEĆE KLASIFIKACIJE

Upravo je ta Silićeva klasifikacija ušla u obrazovni sustav te je uvrštena u većinu udžbenika hrvatskoga jezika kao i u *Gramatiku hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2007). Dakle riječ je o klasifikaciji koju danas smatramo općeprihvaćenom premda su brojni autori predlagali da se ona dopuni ili preosmisli. Primjerice Branko Tošović (1988) i Marina Katnić-Bakaršić (2007) toj su podjeli pridodali još neke funkcionalne stilove (sakralni, žurnalistički, reklamni, stripovni, retorički, esejistički i scenaristički) dok se usporedno vodila burna rasprava o tome možemo li i trebamo li baš sve funkcionalne stilove uspoređivati i vrednovati u odnosu na standard i normu.

Primjerice Lada Badurina kritički je pisala o statusu razgovornog stila (2008: 115–119) i ispravno primijetila da je, za razliku od drugih funkcionalnih stilova, on primarno određen planom realizacije (to je uglavnom govor), a tek se sekundarno plan realizacije, njegova usmenost, dovodi u vezu s njegovim potfunkcijama. Badurina (isto: 115) zato postavlja posve opravdano pitanje: ako je dakle u razgovornom stilu plan jezične realizacije nadređen funkciji razgovornog stila, a njegov odnos prema normi je “u najmanju ruku ležeran”, može li se onda ustvrditi da “govornik i u svakodnevnom razgovornim situacijama od sustava do individualnoga govornog čina prolazi *mimo norme*”, a ne kontra nje?

² Navedeni članci objedinjeni su u Silićevoj knjizi *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* (2006) na koju se u nastavku pozivamo.

S druge strane Krešimir Bagić je u članku “Beletristički stil” (2004) primijetio da je razlika između beletrističkog stila i drugih funkcionalnih stilova u tome što su “funkcionalni stilovi društveno verificirani, ustaljeni načini iskazivanja”, dok se o jedinstvenom beletrističkom stilu može govoriti samo uvjetno jer je on “niz autonomnih, naglašeno subjektivnih, iskaza” (Bagić 2004: 15–16). Osim toga beletristički je stil po svojoj prirodi pojedinačan, autonoman i neponovljiv te se opire diskurzivnoj kanonizaciji, ali ono što je možda još i važnije – on u prvi plan ne stavlja komunikacijsku funkciju i općenito je njegov odnos s izvanjezičnom zbiljom složen i problematičan. Zbog svega toga Bagić beletristički stil smatra *nadstilom* koji nije moguće vrednovati s obzirom na jezične norme standardnoga jezika i promatrati ga u kontekstu funkcionalne, nego isključivo literarne stilistike.

Bagićevu je intervenciju potvrdio i sam Silić, uključivši u svoju knjigu *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* (2006) posebno poglavlje u kojem se samokritički osvrnuo na poziciju književnoumjetničkoga stila te unio neke korekcije u postojeću klasifikaciju. Prema toj dopuni jezik književnoga djela ipak ne bi pripadao skupini funkcionalnih stilova standardnoga jezika, nego bi bio pod ingerencijom jezika kao sustava.³ I premda takvo rješenje ima svoju logiku (a to je osigurati književnoumjetničkom stilu maksimalnu autonomiju), ono ipak dovodi do brojnih problema. Jedan od njih jest to što pojedini autori počinju uspostavljati vrlo problematičnu distinkciju između književnoumjetničkog funkcionalnog stila standardnoga jezika i književnoumjetničkog jezičnog stila.⁴ Ta je distinkcija sporna jer iz nje proizlazi da se književni korpus iznutra dijeli na književnost pisanu više ili manje standardnim jezikom i ostalu književnost, pisanu primjerice dijalektom ili žargonom. Ta podjela očito za svrhu ima pod svaku cijenu očuvati postojeću

³ Silićeva binarna teorija jezika proizlazi iz učenja F. de Saussurea i E. Coseriuja i temelji se na strukturalističkoj opreci *langue* (jezik) – *parole* (govor) i trihotomiji sustav – norma – govor. Kombinacijom tih dviju tipologija Silić izvodi podjelu na jezik kao sustav (apstraktan i neutralan sustav koji ne podliježe sociolingvističkim zakonima i koji dopušta sve jezične inačice koje ne narušavaju logiku njegove strukturne mreže) i jezik kao standard (sociolingvistički normiran sustav uređen jasno propisanom normom koja određuje koje će inačice u pojedinoj situaciji dopustiti, a koje zabraniti)

⁴ Tu primjerice mislim na A. Frančić, L. Hudeček i M. Mihaljević koje u studiji *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku* (2005: 231) pišu ovako: “Navedeni funkcionalni stilovi mogu pripadati standardnom jeziku, ali svaki stil može jednim dijelom biti i isključen iz standarda, npr. dijalekatna poezija pripada književnoumjetničkomu funkcionalnom stilu, ali ne pripada književnoumjetničkom funkcionalnom stilu standardnoga jezika [...]”.

klasifikaciju funkcionalnih stilova i nije u skladu s prirodom književnoga teksta i njegova jezika. Dakle iz ovoga je jasno da kriterij standardnojezične norme za pojedine stilove može biti poguban, ali i da je logika postojeće klasifikacije dovedena pod veliki upitnik.

3. ZAOKRET K DISKURZU

Zato je studija *Raslojavanje jezične stvarnosti* Marine Kovačević i Lade Badurine (2001) donijela važan metodološki zaokret. Naime njihova klasifikacija, koja je izrasla na tekovinama europske lingvistike teksta i anglo-američke teorije diskurza, izlaže modificiranu inačicu funkcionalne stilistike koja se ne temelji na linearnom raslojavanju standarda na pet usko shvaćenih funkcionalnih stilova, nego jezik promatra kao složeno i dinamično polje *diskurza*, konstituirano kao koordinatni sustav dviju osi. Jezik se dakle prema njihovu shvaćanju istovremeno raslojava vertikalno (po planovima jezične realizacije, na govor i pismo) i horizontalno (po funkcijama) formirajući unutar diskurzna polja različite diskurzne domene ili tipove (privatni, javni, specijalizirani, multimedijalni i literarni diskurz). Autorice pritom kritički preispituju tradicionalnu klasifikaciju koju su zagovarali Pranjić i Silić te primjećuju da se ona temeljila na tzv. čistim tipovima i pritom zanemarivala područje pretapanja stilskih značajki pojedinih stilova; da je sustavno ignorirala činjenicu da odnos koji pojedini stil uspostavlja prema standardnojezičnoj normi nije dijalektički nego stupnjeviti; te da nije u obzir uzimala razlike koje proizlaze iz planova njihove jezične realizacije (pismo i govor). Treba reći i da diskurznostilistička istraživanja koja su započele Kovačević i Badurina možda nisu do kraja srušila staru klasifikaciju, ali su je temeljito redefinirala.

Potaknuta njihovim uvidima skicirat ću nekoliko smjernica i ciljeva kojima bi trebala težiti funkcionalna stilistika (ako u ime tradicije odluči zadržati to ime). Krenut ću induktivno, od pojedinačnog prema općem, kao što to nalaže stara stilistička praksa.

Kao prvo, trebalo bi se podsjetiti da je funkcionalno-stilska diferencijacija jezika proces koji neprekidno traje i koji zrcali trenutno, dakle privremeno stanje jezika u društvu, što znači da je postojećoj klasifikaciji nužno potrebno preslagivanje i dopunjavanje, pogotovo na nižim razinama žanrova i vrsta, a osobito imajući u vidu munjevit razvoj digitalnih tehnologija čiji se utjecaj već sada može mjeriti s utjecajem kakav su na ljudsku komuni-

kaciju imali izum pisma i tiskarskoga stroja. Zato držim da pojedine žanrove, poput reklame i političkog govora, ne treba proučavati u sklopu suhoparnog administrativnog stila, u koji ih je svrstao Silić, nego unutar polja heterogenog i dinamičnog javnog diskurza, kako su predložile Kovačević i Badurina.

Nadalje javni je diskurz danas u velikoj mjeri isprepleten s multimedijalnim i privatnim diskurzom, što je ponajprije vidljivo u internetskoj sferi, a zbog čega se mijenja semiotički sastav javne komunikacije kao i priroda same tekstualnosti: dolazi do obrtanja i reformuliranja tekstualnih uloga, do pojave anonimnog, umnoženog i kolektivnog autorstva te do povećane fluidnosti tekstualnih margina. Sve se to onda odražava na strukturu novinarsko-publicističkog stila i njegovih žanrova, na definiranje pojma vijesti, na privatizaciju javne komunikacije i retoričku spektakularizaciju medijskih sadržaja.

S druge strane specijalizirani diskurzi (kao primjerice akademski), koji bi trebali imati najčvršće granice i biti najmanje podložni prodoru jezičnoga materijala iz drugih stilova, pokazuju visoku dozu zasićenosti administrativno-korporativnim frazemima i leksemima, što nije samo posljedica interdizurzivnosti, nego je ujedno i važan, u svojoj srži duboko ideologiziran diskurzivni zaokret. Iz te točke otvara se mogućnost suradnje funkcionalne stilistike i kritičke analize diskurza koja u ovo područje uvodi angažiran kritički pristup.

Koliko god nabrojani problemi izlazili iz uvriježenog lingvistilističkog okvira, stilistika se njima može legitimno baviti ako se odluči izvući iz željeznog zagrljaja normativistike i prihvatiti kritičko-deskriptivan pristup raslojavanju jezika koji bi naglasak stavio na pragmatički aspekt jezične komunikacije kao i na ideološke implikacije pojedinog stila i/ili diskurza, njihovu invazivnost, borbu za moć i prestiž te one jezične i retoričke strategije pomoću kojih se pojedini tipovi diskurza unutar diskurzivne zajednice pozicioniraju kao dominantni, hegemonijski, prestižni, ispravni i istiniti. Iznimno je važno kod mlađih govornika razvijati kritičku svijest o primjerice medijskom diskurzu jer se u praksi pokazuje da su mediji često njihov osnovni izvor znanja o svijetu, da medijski diskurz u velikoj mjeri kreira njihove svjetonazorske i političke stavove, a da govornici pritom rijetko osvještavaju ili u pitanje dovode podrijetlo toga znanja, njegovu diskurzivnu i retoričku konstruiranost kao i vlastitu poziciju pasivnog recipijenta. Tu bi funkcionalna stilistika trebala odigrati važnu ulogu u metodičkom poučavanju medijske pismenosti na kojoj tvorci obrazovnih politika u posljednje vrijeme sve više inzistiraju.

Svemu ovome valja pridodati još neke aspekte i kriterije po kojima bi se mogli proučavati i opisivati funkcionalni stilovi. To bi primjerice bili: stupanj dijalogičnosti pojedinog stila, intradiskurzivna i interdiskurzivna prožimanja, govorni činovi, konverzacijski ciljevi, ekskluzivnost/demokracičnost, ekonomičnost komunikacije, intencionalnost, performativnost, semiotička homogenost/heterogenost, apelativnost, persuazivnost i polemičnost, forički odnosi i kontekstualna uključenost. Analiza tih aspekata dopunila bi i produbila postojeću klasifikaciju (kad već bez nje ne možemo, kad se na njoj iz praktičnih i pedagoških razloga inzistira) te obogatila naše znanje o pojedinom funkcionalnom stilu više nego što to može suhoparni lingvistički popis koji procjenjuje odnos pojedinog stila i standardnojezične norme. U tom smislu smatram da stilistika ne treba strahovati od velikog metodološkog zaokreta pa čak i zamjene pojma “funkcionalni stil” pojmom “diskurz”. Premda se radi o terminološki nestabilnom pojmu koji svaka disciplina nastoji zasebno definirati, on je ujedno, upravo zahvaljujući svojoj fluidnosti i višeznačnosti, postao nosivim stupom nove interdisciplinarnosti i terminom oko kojega se konstituira suvremena humanistika. Dakle vjerujem da bi diskurz – demokratičan i široko primjenjiv interdisciplinarni pojam – stilistici ipak mogao više toga donijeti nego oduzeti. Ako ništa drugo, donio bi lakše i produktivnije povezivanje sa srodnim disciplinama koje također u središte svojega interesa stavljaju diskurz. Stil pritom ne bi bio napušten, nego bi se redefinirao kao “znak smještanja teksta u univerzum diskurza” (Juvan 2011: 210) odnosno kao ona dimenzija u kojoj se može očitati istovremena uključenost diskurza u pojedine diskurzne tipove, formacije i sociolekte, ali i njegovo odstupanje od kolektivnih forma, a u korist oblikovanja vlastitog idiolektu.

U svakom slučaju, diskurzno orijentirani stilističari 21. stoljeća trebali bi imati solidno lingvističko obrazovanje koje uključuje i poznavanje suvremenih disciplina poput pragmatike, konverzacijske analize i kritičke analize diskurza, socijalne semiotike i kognitivne teorije.⁵ Trebali bi biti i u dosluhu s vremenom, pratiti suvremene komunikacijske prakse i tehnologije koje ih oblikuju te se kritički odnositi spram diskurzâ koji izgrađuju javnu sferu i pritom oblikuju istinu i znanje u nekom društvu i podržavaju uspostavljene identitete i subjektivitete. Upute su to koje ostavljam prije svega samoj sebi, a onda i svima onima koji razmišljaju o budućnosti funkcionalne stilistike.

⁵ Zanimljiv prikaz suvremene stilistike te smjernice za njezin daljnji razvoj dala je Marina Katnić-Bakaršić u članku “Stilistika na raskrižju – kojim putem dalje?” (2015).

lines on the direction of teaching and developing stylistic competence with the Croatian language speakers.

Key words: functional style, norm, standard language, discourse, language stratification